

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/buefd>

YIL: 2022
CİLT: 7
SAYI: 1

MAKALE BİLGİSİ

Gönderildiği Tarih: 23.04.2022
Kabul Tarihi: 23.05.2022
Yayımlanma Tarihi: 30.06.2022

ARTICLE INFO

Submitted date: 23.04.2022
Accepted date: 23.05.2022
Published date: 30.06.2022

e-ISSN 2547-9865

Eski Uygurca Aç Pars Hikâyesinde Fiilimsiler

Gerunds in the Old Uyghur Aç Pars Story

Şerife Armutcu
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı,
Yüksek Lisans Öğrencisi,
serifearm06@gmail.com,
0000-0003-0447-7749

Öz

Fiilimsiler, oluş, kılış ve durum bildirirler. Ancak çekime girmemiş olmaları onları ad sınıfına dâhil eder. Bunlar aslında ad gibi kullanılarak ad, sıfat ve zarf görevi yüklenmiş olan fiillerdir. Ad çekimi ve iyelik ekleri alır, cümlede özne, nesne, zarf ve dolaylı tümleç olabilirler; yani ad yönleri ağır basar. Fiilimsiler kendi içinde: I. Ad-fiil (infinitive, mastar), II. Sıfat-fiil (participium, partisip), III. Zarf-fiil (gerundium, gerundif) olmak üzere üçe ayrılır. Bu çalışma, Eski Uygurca Aç Pars Hikâyesinde yer alan fiilimsilerin tespitini ve metindeki anlam işlevlerini açıklamayı amaçlamaktadır. Anlambilim dildeki birimleri anlam bakımından inceleyen bilim dalıdır. Gramer çalışmalarına bakıldığında eklerin sadece işlevlerinin incelendiği görülmektedir. Fakat kelimeye kattığı anlam göz ardı edilmektedir. Bu nedenle çalışmada fiilimsiler eklerinin cümleye kattığı anlam da verilmeye çalışılmıştır. Metinde yer alan fiilimsiler isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil olmak üzere üç ayrı başlık altında incelenmeye tabii tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Aç pars hikâyesi; fiilimsiler; ad-fiil; sıfat-fiil; zarf-fiil.

Abstract

Gerunds express occurrence, form and state. However, the fact that they are not inflected puts them in the noun class. These are actually verbs that are loaded as nouns, adjectives and adverbs by using them as nouns. They can take noun inflection and possessive suffixes, they can be subject, object, adverb and indirect object in the sentence; that is, the name aspects dominate. Gerunds in themselves: I. Ad-verb (infinitive, infinitive), II. Adjective-verb (participium, partisip), III. It is divided into three as adverb-verb (gerundium, gerundif). In this study, it is aimed to find the gerunds and to explain the meaning of the functions Old Uyghur story of "Aç Pars". Semantics is the science that studies the units in the language in terms of meaning. When the grammar studies are examined, it is seen that only the functions of the suffixes are examined. But the meaning it adds to the word is ignored. For this reason, the meaning of the verb-like suffixes added to the sentence has been tried to be given in the study.

The gerunds in the text have been examined under three different headings: noun-verb, adjective-verb and adverb-verb.

Keywords: The story of the aç pars; gerunds; noun-verb; adjective-verb; adverb-verb.

i Bu makalenin araştırma ve yayın süreci "Araştırma ve Yayın Etiğine" uygun şekilde yürütülmüştür.

Giriş

Eski Uygur dönemi metinlerinden olan Aç Pars Hikâyesi, Altun Yaruk Sudur içerisinde yer alan çeviri bir eserdir. Zieme, eserin 8. yüzyılda Yi Jing tarafından Sanskritçeden Çinceye, muhtemelen 11. yüzyılda da Budist Uygur bilgini Şingko Şeli Tutung tarafından Çinceye Uygurcaya çevrildiğini belirtir (Zieme, 1976, s.767-775).

Altun Yaruk içerisinde yer alan Aç Pars Hikâyesi, Budist Uygur metinleri içerisinde en meşhur çatiklerden biridir. Çatikte açlıktan ölmek üzere olan parsı kurtarmak isteyen fedakâr bir şehzade anlatılır. Parsın ölmemesi için şehzade kendisini ona yem eder. Çatiğin sonunda Buda, şehzadenin kendisi olduğunu ifade eder. Hikâye çok canlı ve akıcı bir üsluba sahiptir. Şehzadenin ölümü üzerine söylenen şiirlerde ise tam bir ağıt havası vardır (Ercilasun, 2016, s.245).

Radloff-Malov tarafından yayımlanan *Suvarṇaprabhāsa (Sutra zolotogo bleska; Radloff 1913)* adlı eser, Zemire Gulcalı tarafından 2015 yılında Altun Yaruk Sudur X. Kitap adıyla doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Bu makalede Gulcalı 2015 yayınındaki transkripsiyonlu metin esas alınmıştır. Metnin çevirisi ise Gulcalı 2015 yayınından yararlanılarak tarafımızca yapılmıştır.

Çalışmada Uygur dönemine ait Altun Yaruk Sudur adlı eserin 607/1-7, 627/22 ve 677. sayfaları arasında bulunan, X. kitap (26-31.bölümler) içinde yer alan Aç Pars Hikâyesinde bulunan fiilimsiler incelenmiştir. Metin oldukça hacimli bir metindir. İçerisinde 1615 satır bulunmaktadır. Sadece 607/1-7 ve 627/22 sayfaları arasında 476 satır vardır. Bu nedenle incelemede sadece 607/1-7 ve 627/22 sayfaları çalışılarak sınırlandırmaya gidilmiştir.

Çalışmada fiilimsiler, anlamsal işlevleri de dikkate alınarak morfo-semantik bakımdan incelenmiştir. Bilindiği gibi morfo-semantik eklerin anlam boyutlarını ön plana çıkararak inceleyen dilbilimin ve anlambilimin alt dalıdır.

Dildeki birimleri anlam bakımından ele alıp inceleyen dilbilgisi dalına anlam bilim denir (Vural ve Böler, 2012, s.41).

Anlambilimin alt kolu olarak değerlendirilen morfo-semantik ise eklerin kelimeye kazandırdığı anlamı incelemektedir.

Aksan, sözcük anlambilimi (lexical semantics) adında bir alandan ve buna dayanarak sözcüğe dayalı anlamdan söz etmektedir. Tanımını ise şöyle yapmaktadır: Dilde birer gösterge niteliği ile yer alan, insanın dünya bilgisine dayalı birtakım belirleyicileri bulunan sözcüklerin belli bir bağlam ve belli bir konu içinde ilettikleri kavram (Aksan, 2021, s.61).

Sözcük anlamı üzerinde yapılan anlam çalışmalarında daha çok kökteki anlam ve fonemlerin anlam ile bağlantısı üzerinde durulmuştur. Martinet'ten önce anlamlı en küçük birimler, biçimbirim (morpheme) olarak tanımlanmaktaydı. Martinet, biçimbirim anlayışını

eleştirmiş ve farklı bir sınıflama önermiştir: Sözlükbirim (Sözlüksel Anlambilim) + Biçimbirim (Dilbilgisel Anlambirim) = Anlambirim (Kerimoğlu, 2014, s.45).

Morfo-semantic biçimbirimlerin anlama katkısı ile ilgilenir. Bağımlı biçimbirimlerden olan türetim ekleri de sözcükler arasında anlam ilişkisi kurabilir.

Türetim büyük ölçüde anlamsal kategoriyi ifade etmektedir. Booij, Bybee'ten hareketle 'anlamsal ilgililiği' birinci kelimenin anlamının türetilen kelimenin anlamıyla yakından ilgili olması şeklinde verir. Fakat böyle anlamsal bir ilgililik çekim kategorilerinde görülmez. Anlamsal ilgiden dolayı türetim ekleri kelime köküne daha yakındır (Erdem, 2011, s.79).

Morfo-semantic ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında ulaşabildiğimiz çalışma sayısı çok sınırlıdır. 'Morfosemantic' ismi ile yapılan çalışma sayısının gayet sınırlı olduğu görülmüştür. Türetim eklerinin anlamından bahseden çalışmalar yapılmış olsa da bu çalışmalar da eklerin yine geleneksel dil bilgisi bakış açısıyla incelendiği görülmektedir (Güngör, 2022, s.86).

Bu çalışmada, Eski Uygurca Aç Pars Hikâyesinde yer alan fiilimsilerin tespiti amaçlanmaktadır. Fiilimsiler, morfo-semantic açıdan da incelenmeye tabii tutulmuştur. Metinde yer alan fiilimsiler isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil olmak üzere üç ayrı başlık altında incelenmeye çalışılmıştır.

1. Fiilimsiler

Güncel Türkçe Sözlükte fiilimsi tanımı "Fiilden türetilen, olumsuz yapılabilen mastar, sıfat-fiil, zarf-fiil vb. türleri bulunan ad, eylemsi." olarak verilir (URL1).

Fiilimsi eki alarak kurulmuş kelimeler cümlelerde fiil göreviyle kullanılamazlar. İsim-fiil eki alan sözcükler bir ismin bütün görevlerini yapabilirler. Özne, nesne, tümleç ve ek fiil eki alarak yüklem olabilirler. Bunun yanında isim tamlamalarında tamlayan ya da tamlanan görevinde kullanılabilirler. Sıfat-fiil eki alan sözcükler cümlelerde sıfat, kalıcı isim, yan cümle kurarak birleşik tümce, sıfat tamlamalarının sıfatı görevinde kullanılabilirler. Zarf- fiil eki alan sözcükler cümlelerde zarf, bağlaç, yan cümle kurarak bağlaç göreviyle kullanılabilirler (Bayraktar, 2000, s.5).

Eraslan, fiilimsileri fiilin özel şekilleri olarak tanımlar ve üçe ayırır. Soyut hareket veya iş ifadesi olan fiiller: fiil isimleri, nesnelere geçici hareket vasıflarıyla karşılayan vasıf ismi ifadeli sıfat fiiller ve hareket hali ifadesi olan fiil şekiller: zarf-fiiller (Eraslan, 2012, s. 356).

Tahsin Banguoğlu, fiilimsi konusunu "yatık fiiller" başlığı altında inceler: "Fiilin isimleşmiş şekilleri sayılan yatık fiiller fiil kişi ekleri almazlar (fakat ad olarak iyelik ekleri alanları vardır) ve ancak tamamlanmamış bir yargıya yüklem olurlar. Bitmemiş fiil adını da buradan alırlar." (Banguoğlu, 2015, s.419). Söz dizimi içinde tamam olmasa da bir yargıya yüklem olabilen yatık fiiller, Türkçede ad, sıfat ve zarf görevlerinde kullanılmakla diğer fiillerden ayrılmaktadır.

Dilde anlatım kolaylığı sağlayan fiilimsiler Türkçenin en kuvvetli özelliklerinden biridir. Birden çok tümce ile anlatılacak bir durumu fiilimsiler sayesinde tek tümcede anlatma olanağımız vardır. Fiilimsi sözcüğünde -(m)msi eki benzerlik anlamı sağlayan bir ektir. Fiilimsiler fiil köklerine gelen, fiile benzeyen ama isim olarak sınıflandırılan sözcüklerdir. Fiilimsiler cümlelerde isim, sıfat ve zarf görevlerinde kullanılmaktadır. İsim-fiiller ve sıfatfiiller rahatlıkla isim çekim eklerini alabilirler (Balyemez, 2016, s.111-112).

Zeynep Korkmaz, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü* adlı eserinde “çekimsiz fiil” maddesinde fiilimsileri “Fiil kök ve gövdelerinden belirli eklerle türetilen; ancak, şahıs ekleri alarak çekime girmediği için yargı bildirmeyen bitmemiş fiil niteliğindeki -mAk, -mA, -Iş/-Uş; -An, -AcAk, -mIş/-mUş; -(y) Ip/-(y) Up ve -ArAk gibi eklerle kurulan ad-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiiller.” olarak tanımlar (Korkmaz, 2017, s.104-105).

Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* adlı eserinde fiilimsi konusunu “çekimsiz fiiller” başlığı altında ele alarak çekimsiz fiillerin fiil olma özelliğini şu şekilde ifade etmiştir: “Çekimsiz fiiller, bir oluş, bir kılış ve bir durum bildirdikleri, olumlu ve olumsuz biçimleri yapılabildiği, bir türlü zaman gösteren ekler de alabildiği için bu yönleri ile fiil özelliği taşırlar.” (Korkmaz, 2019, s.747).

2.1. İsim-Fiiller

Bu eklerle türetilen kelimeler isimlerin; özne, yüklem, nesne ek fiil olarak yüklem vb. bütün görevlerini üstlenip diğer isimlerin bütün özelliklerini taşırlar (Bayraktar, 2000, s.7).

Kişi anlamı olmamasının yanı sıra zaman anlamı da olmayan isim-fiillerin kendi aralarında az da olsa kullanım ve anlam farkları mevcuttur (Hacıeminoğlu, 2013, s.162).

Gürer Gülsevin, “Masterlar fiillerin isim şekilleridir. Bu yüzden herhangi bir ismin gireceği bütün hâllere girer ve isimlerin aldığı bütün ekleri alırlar.” demiştir (Gülsevin, 2017, s.132).

Ad-fiiller, fiil kök ve gövdelerinin karşıladıkları oluş, kılış ve durumları; şahıs ve zamana bağlı olmadan gösteren fiil adlarıdır. Fiilleri, ad-fiil (master) ekleri getirerek adlandırırız. Türkçede -mAk, -mA ve -Iş/-Uş ekleri ile kurulan üç çeşit isim fiil vardır (Korkmaz, 2019, s.747).

2.1.1. -mAk eki:

Bu ekin fiilleri hareket ismi yapma işlevinin yanı sıra *ekmek*, *çakmak* gibi kalıcı isim yapma işlevi de vardır (Bayraktar, 2000, s.9).

Eraslan, -mAk isim-fiilinin, bugünkü görev ve işlevinde kullanımının Uygurcadan itibaren görüldüğünü söyler (Eraslan, 2012, s.357).

Bu eki alan sözcükler isim gibi hareket ederek üzerine isimden isim yapım eklerini, iyelik ve hal eklerini rahatlıkla alabilirler (Hacıeminoğlu, 2013, s.162). Fiil kök ve gövdeleri, cümlelerin öteki öğeleri ile olan ilişkilerini şekil, zaman, kişi ve sayı ekleri alarak ve çekime girerek sağladıkları için, kök ve gövdelerin karşıladıkları soyut hareketler, ancak fiil kök ve

gövdelerine getirilen *-mAk* isim-fiil eki ile karşılanır. Böylece *-mAk* eki, fiildeki soyut oluş ve kılışları adlandıran, onları ad durumuna getiren bir ektir. Ayrıca, her fiile gelen bir yaygınlıktadır (Korkmaz, 2019, s.748).

İsim-fiil eki olan bu ek, fiilin kök anlamını değiştirmez fakat bazı fiillerde kalıcı isim oluşturarak anlam değişikliğine yol açmaktadır.

Genel Türkçede olduğu gibi Uygurcada da fiillerin isim şekli *-mak / -mek* ekiyle teşkil edilir. Gabain'in de belirttiği gibi ek bazen soyut isimler de teşkil eder (Gabain, 1974, s.120).

2.1.1.1. *Kalıplaşarak kalıcı isimler meydana getirmiştir:*

nä ada ärdi aţayım körkläkiyä ögüküm ölmäk ämgäk näçökin öñrä (Gulcalı, 2021, s.178).

(...ne bela idi yavrucuğum güzel çocuğum! **Ölmek** eziyeti nasıl bu kadar erken ...)

ämgäk tolgakıg birtäm tarkarguluk tugmak ölmäklig täğzinçig amırtgurguluk (Gulcalı, 2021, s.160).

(...eziyeti, kederi bütünüyle uzaklaştırmalı **doğum** (ve) ölüm döngüsünü sona erdirmeli...)

2.1.1.2. *Hareket bildirmiştir:*

yinçü äd tavar üzä tapındım arţamak buzulmak törölüg için ürüg uţatı artadı buzuldu (Gulcalı, 2021, s.158).

(...mücevher (ve) servete taptım. Yok olma/ fani yaradılışlı olduğu için (bu beden) daima **çürüdü/ yok oldu.**)

Fiil ismi, fiillerin isim şeklidir. Yukarıdaki örnekte bir oluşu göstermektedir. *Çürümek, bozulmak* zaman içinde olabilecek bir durumdur. Bu nedenle oluş ismi olarak kullanılmıştır. Hareket bildirir.

Uygurcada ekin genişletilmiş iki şekli kullanılmaktadır:

2.1.1.3. *Tamlananın tamlayanı görevinde kullanılmıştır:*

Ekin +lıg /+lig ekiyle genişletilmiş şekli (*-maklıg/-meklig*) incelenen eserde tamlananın tamlayanı göreviyle karşımıza çıkmaktadır.

mäniñ idi korkınçım ayınçım yok öñi adırlımkılg busuşum ymä yok (Gulcalı, 2021, s. 152).

((Bu nedenle) benim hiç korkum, endişem yok. Dahası **ayrılmanın sıkıntısı** da yok.)

2.1.1.4. *Olumsuz sıfat teşkil etmiştir:*

-mak / -mek ekinin +sız / +sız ekiyle genişletilmiş şekli *-maksız / -meksiz*, olumsuz sıfat teşkil eder. (Gabain,1974, s.120).

*bo mäniñ sävär amrak ät'özümün titär män ıdılayur män **buzulmaksız çolmaksız***

burhan kutın tiläyür män (Gulcalı, 2021, s.163).

(Bu benim sevdiğim sevgili vücudumu feda ediyorum, gönderiyorum. **Bozulmayan, çürümeyen** Buddha şansını (makamını) diliyorum.)

2.1.2. -mA eki:

Fiil ve fiilimsilerin olumsuz şekillerini yaparak genişletir. Eklendiği fiillerin anlamını değiştirmeyip kök anlamını devam ettirmiştir veya olumsuzluk anlamı vermiş ve bazı fiillerde kalıcı isim oluşturmuştur (Banguoğlu, 2004, s.264).

Bu ek de -mAk eki gibi işleklik alanı tüm fiilleri kapsayan bir ektir. Bu ekin işlevi iş isimleri oluşturmaktır (Hacıeminoğlu, 2013, s.163).

-mA eki de -mAk gibi her fiile gelebilen özelliğe sahiptir. Ancak -mAk'lı biçim, oluş, kılış ve durum bildiren bütün fiillerin hareket halindeki adları olduğu yani bir hareketi gösterdiği halde, -mA'lı ad-fiil bu hareketi canlandırmaz. *Açma, başlama, bulma, gösterme, okuma, yürüme* örneklerinde görüldüğü gibi, doğrudan doğruya fiilin gösterdiği oluş ve kılışı yalın birer iş olarak anlatır. Onları soyut birer iş kavramına dönüştürür. mA'lı ad-fiiller fiilin gösterdiği işin adlarıdır (Korkmaz, 2019, s.762).

2.1.2.1. Kalıplaşarak kalıcı isim oluşturur:

a sän näj buşma buşrulma män amtı kamagun ünüp amrak ögüklärimin tiläyin (Gulcalı, 2021, s.173).

(Sen hiç **üzülme, kaygılanma** ben şimdi hepsini çağırıp sevgili yavrularımı arayayım.)

2.2. Sıfat-Fiiller

Banguoğlu, “Sıfat-fiil, fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şeklidir. Zaman anlatımı taşımaları yönüyle isim-fiillerden ayrılırlar” şeklinde açıklar (Banguoğlu, 1986, s.422).

Hacıeminoğlu da, isim-fiiller (ad-fiiller) başlığı altında inceler ve fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şekil olduğunu söyler (Hacıeminoğlu, 1996, s.163).

Eraslan, “İsim-fiillerin sıfat olmaları, onların çeşitli fonksiyonlarından biridir.” şeklindeki açıklamasıyla, bizim “Sıfat-fiiller” başlığı altında incelediğimiz birçok sıfat-fiil eki için, “İsim-fiiller” başlığını tercih etmiştir (Eraslan, 1980, s.12).

Sıfat-fiiller de isim fiiller gibi fiil kök veya gövdelerine gelerek oluşurlar. Aldıkları çeşitli ekler vardır ve bu ekler sıfat-fiil ekleri denir. Sıfat fiillerin cümledeki görevi bir kelime türü olan sıfatlarla aynıdır. Yani bir ismin önüne gelerek o ismi niteleyebilirler. Sıfat-fiiller iyelik, çokluk, ek fiil ve hal eklerini alarak cümlede isim görevinde de kullanılabilirler. Sıfat fiillerin isim fiillerden ayrılan yönü zaman anlamı da taşımasıdır. Önüne gelerek eklendiği ismin düşmesiyle hareket ismi de oluşturabilirler (Balyemez, 2016, s.48).

Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* adlı eserinde sıfat-fiilleri, “Sıfat-fiiller bir yanları ile sıfat bir yanları ile fiildirler. Fiil özellikleri dolayısıyla, kendileri gibi var olan hareket ve zaman kavramlarını, ad oldukları sıfata aktararak varlıkları ve nesnelere hareket ve

zaman gösterme özellikleri ile geçici olarak vasıflandırır” şeklinde açıklar (Korkmaz, 2019, s.784).

2.2.1. –daçı / -düçi, -taçı / -teçi eki:

-dAÇI sıfat-fiil eki, Karahanlı Türkçesini de içine alan Eski Türkçe döneminde gelecek zaman ifadesi taşıyan ve yaygın olan bir ektir. Orta Türkçe döneminden sonra kullanımdan düşmüş; yerini aynı işlevdeki diğer eklere bırakmıştır (Eraslan, 1980, s.26).

Şahıs işaretleri geniş zamanda olduğu gibi män vs.dir. Bu gelecek zaman şekli, özellikle kitabelere hastır, yazmalarda çok nadir görülür. Bütün fonksiyonlarıyla bir sıfat-fiildir.

2.2.1.1. Nesne yerine hareketi karşılmıştır:

kim ärti äрки ölürdäçi ögükkiyäm çak seni tägüirdäçi monı tæg busuş kağgu ämgäkkä (Gulcalı, 2021, s.179).

(Kim idi acaba öldüren yavrucuğum tam da seni? Değecek bunun gibi keder, kaygı (ve) eziyete...)

Bu örnekte –daçı / -düçi eki nesne yerine hareket karşılamaktadır. Eraslan, “İsim-fiillerin bir işlevi de nesne yerine hareket karşılamalarıdır. Bu durumda isim-fiil soyut bir hareket veya iş, yahut da hareket halini kip ve şahıs göstermeden ifade eder” şeklinde bir açıklama yapmaktadır (Eraslan, 2012, s.365).

2.2.2. –miş eki:

Geçmiş zaman anlamı veren diğer sıfat-fiil eki de -miş ekidir. Kullanım sahası fazlasıyla işlek olan bu ek Eski Türkçeden günümüze kadar kullanımını sürdürmüştür. Daha çok edilgen ve geçişsiz fiillere geldiği dikkat çekmektedir (Banguoğlu, 2004, s.423).

Öğrenilen geçmiş zaman sıfat-fiil ekidir. Geçmişte yaşanmış, bitmiş, tamamlanmış işlere kesinlik anlamı vermektedir. Bu anlamı bazen kalıcı isimler oluşturarak vermektedir.

2.2.2.1. Sıfat tamlamasının sıfatı görevinde kullanılmıştır:

turup inaru bärü körüp bı bıçgu tilöp bulmadı ötrü kurumuş katıg kamış alıp (Gulcalı, 2021, s.164).

(Kalkıp öteye beriye bakınarak bıçak arayıp bulamadı. Sonra kurumuş sert (bir) kamış alıp...)

2.2.2.2. Cümlede hareket bildirmiştir:

üzä köküzin tokıyu kaltı balık suvıntın adırılıp isig kumta agınamış (Gulcalı, 2021, s.178).
(...ile göğsüne vurarak sanki balık(ın) suyundan ayrılıp sıcak kumda debelenmesi...)

2.2.2.3. Cümlede isim + yardımcı fiil kuruluşunda hareketi göstermiştir:

ät’özin buşi bermiş yer oronka tægdilär ärsär anda ötrü bodısatavnuŋ (Gulcalı, 2021, s.177).

(...vücudunu **sadaka (olarak) verdiği** yere geldikleri zaman ise; ondan sonra Bodisattva'nın...)

2.2.3. -(A)r eki:

Bütün sıfat-fiiller içerisinde en fazla şekilde kullanılabilen bu ekin zaman alanı şimdiki zamandan başlayıp gelecek zamana kadar uzanan bir genişliktedir (Korkmaz, 2003, s. 950).

2.2.3.1. Yer tamlayıcısı görevinde kullanılmıştır:

yanturu yanıp yıglaşu bayakı ol bars yatur oronka bartılar (Gulcalı, 2021, s.168).

(Geri dönüp ağlaşıarak biraz önceki o kaplan(ın) **yattığı** yere vardılar.)

2.2.3.2. Sıfat tamlamasını pekiştirme görevinde kullanılmıştır:

täpräncsiz yayılmaksız ulug yarlıkançuçı köñül turgurup bo mäniñ sävär amrak ät'özümün (Gulcalı, 2021, s.162).

(Sarsılmaz, tereddütsüz büyük (bir) merhametli gönül göstererek bu benim **sevdiğim** sevgili vücudumu...)

2.2.4. -ğu, /-gü eki:

Türkçenin en eski devirlerinden beri kullanılan bu ek çok yaygın bir görev alanına ve işlevine sahiptir. Genellikle yapma bildiren eylemlere gelerek yapılanı, yapanı ya da yapma eylemini anlatmakla görevlidir. Gelecek zaman sıfat-fiil ekidir.

Eski Türkçenin ilk dönemlerinden bu yana bütün Türk lehçe ve şivelerinde kullanılan *ğu/-gü*, *-ku/-kü* eki, gereklilik ve gelecek zaman kavramı taşıyan sıfat-fiiller oluşturur. Tek başına kullanıldığı gibi *+çı/+çi*; *+lık/+lik*, *+luq/+lük* ve *+sız/+süz*, *+suz/+süz* ekleriyle de genişleyebilir. Bunun yanında *kerek* sözcüğü ile kullanıldığında gereklilik çekimi oluşturur (Eraslan, 1980, s.85).

2.2.4.1. Tamlananın tamlayanı görevinde kullanılmıştır:

amraklartın adırılğuluk ämgük bolmazun ärti tep korkar män tep bo savıg äşidip (Gulcalı, 2021, s.152).

(Sevdiklerimizden **ayrılmanın sıkıntısı** olmasın diye korkuyorum ben.” Bu sözü duyunca...)

2.2.4.2. Gelecek zaman sıfat-fiil görevinde kullanılmıştır:

kim mäniñ bo ät'özümün esirkägüm idi kälmez tāk biziñä näçökin ärsär (Gulcalı, 2021, s.151).

(Ki benim bu vücudumu **bağışlayacağım** hiç (aklıma) gelmez. Sadece bizim eğer ki olursa...)

Bu örnekte *gü/-gü, -ku/-kü* ekini alan sözcük esir (ik) + *kä*(ifye) - *gü*(gelecek zaman sıfat-fiil eki) - *m*(şahıs eki) şeklinde tahlil edildiğinde ekin gelecek zaman sıfat-fiil görevinde kullanıldığı görülmektedir.

2.2.4.3. **Gereklilik anlamı katmıştır:**

ämgak tolgakıg birtäm tarkarguluk tugmak ölmäklig tägzinçig amurtgurguluk (Gulcalı, 2021, s.160).

(...eziyeti, kederi bütünüyle uzaklaştırmalı doğum (ve) ölüm döngüsünü **sonlandırmalı**...)

2.2.4.4. **İstek anlamı katmıştır:**

*kılmañ mäniñ köküzümin yarılğuluk **singuluk** tep tedı ol üdüñ ikinti* (Gulcalı, 2021, s.176).

(...yapmayın, benim göğsümü yarıp (parçalamayın) **kırmayın** diye söyledi. O zaman ikinci...)

2.2.5. **-(İ)gme eki:**

Eklendiği eyleme “*yapan, eden*” anlamı verir. Aslında sıfat eki olan bu ek zarf ve isim türetmek için de kullanılmıştır. 11. yüzyıla kadar işlek olduğu tahmin edilen bu ek daha sonra işlekliliğini yitirmiştir.

2.2.5.1. **İsim + yardımcı fiil kuruluşuyla işi yapan kişiyi belirtmiştir:**

töröçä başladaçı imäriğmä kamağ bodunun karasın asmış üklitmiş koptın (Gulcalı, 2021, s.149).

(Törelere göre, **önderlik eden**, etrafına toplanan bütün halkını, çoğaltmış, her taraftan...)

2.3. **Zarf-Fiiller**

Korkmaz, zarfı “Cümlede yüklem anlamını çeşitli yönlerden etkileyen, fiilden belirli bazı eklerle, kişi ve zaman belirtmeden soyut bir hareket kavramı anlatan, esas fiilden sonra gelerek yardımcı fiillerle birleşik fiil kuran ve zarf olarak fiilin anlamını zaman ve yer bakımından tamamlayan kelime.” biçiminde tanımlamaktadır (Korkmaz, 2003, s.251).

Zarf-fiiller, kişi ve zaman kavramı olmadan temel cümlelerin ya da yan cümlelerin yüklemine niteleyen, cümlede genellikle zarf tümleci olarak görev yapan fiilimsilerdir. İkinci bir görevleri yardımcı fiillerle kullanılarak birleşik fiiller kurmak olan zarf-fiiller, cümlede bağlaç olarak kullanılabilirler ve birleşik cümleler kurabilirler. Bazı zarf-fiil ekleri zarf, edat gibi kalıcı sözcük yapımında da kullanılırlar (Bayraktar, 2004, s.137).

Zarf-fiiller fiil kök veya gövdelerine çeşitli zarf-fiil eklerinin getirilmesiyle oluşurlar. Cümledeki görevleri zarfın görevleriyle aynı olmakla birlikte sözdiziminde zarf tümleci olarak değerlendirilirler. Eylemi durum, zaman ve nedensellik açısından nitelerler. Yapı bakımından türemiş zarf olarak sınıflandırılırlar. Yardımcı fiillerle kullanılarak birleşik fiil oluşturabilirler. Hal ekleri eklenen bazı sıfat fiiller de zarf-fiil görevi üstlenebilirler (Karaşah, 2006, s.95).

2.3.1. **-ken~ -kän eki:**

Talat Tekin, -KAn ekinin asıl fiilin işleme zamanını belirttiğini söyler. Ona göre -mAzKAn ekinin oluşumu ârkân zarfındaki -kAn ekinin, -mAz olumsuz şimdiki zaman biçimlerine benzetme yoluyla eklenmesine bağlıdır (Tekin, 2003, s.178).

2.3.1.1. Cümleye zaman anlamı katmıştır:

*hatun balıkta ediz kalıkta yatıp **udıyur ârkân** ârtiñü yavız tül* (Gulcalı, 2021, s.170.).

(...hatun şehirde yüksek (bir) kulede yatıp **uyuyor iken** son derece kötü (bir) rüya)

*bartılar anıñ arasında bo sav taķı **küçmäzkän** bir buryuk tärkin tavraķı* (Gulcalı, 2021, s.173).

(...gittiler/vardılar. O arada bu söz/(söylenti) daha **geçmeden** bir kumandan aceleyle)

ârkân zarfındaki {-kAn} eki, yakıştırmalı olarak, {-mAz} ekli olumsuz şimdiki zaman biçimlerine de eklenir (Tekin,2003, s.178).

2.3.2. -p, -(I)p, -(U)p eki:

En işlek zarf-fiil eklerinden biri olan bu ek eklendiği eylemi ikinci bir eyleme bağlar. Bu eylem kimi zaman asıl cümlenin yüklemi iken kimi zaman da yan cümlenin yüklemidir. Eklendiği eyleme “ve” anlamı katarak bağlaç görevinde kullanılabildiği gibi “-arak/-erek” anlamı katarak eklendiği eylemi durum yönüyle niteleyebilir (Bayraktar, 2000, s.100).

Zarf-fiil ekinin asıl işlevi bağlamadır. Bu sebeple getirildiği fiilde belirtilen hareketi daha sonraki bir harekete bağlamış böylece bir bağ görevi yüklenmiş olur. Zarf-fiil de belirtilen hareketinin zamanı ile cümlenin esas fiilinde belirtilen hareketin zamanı aynı olduğu gibi farklı da olabilir. Zarf-fiildeki hareket tamamlanmış bir harekettir. Şahıs bakımından da zarf-fiilin ait olduğu şahıs ile esas fiilini ait olduğu şahıs genellikle aynıdır (Erdal, 2004, s.286).

2.3.2.1. Fiilde belirtilen hareketi daha sonraki bir harekete bağlamıştır:

*suvıntın **adırlıp** isig kumta agınamış tæg yertä agınayu inçä tep* (Gulcalı, 2021, s.178).

(Suyundan **ayrılıp** sıcak kumda debelenmesi gibi yerde debelenerek şöyle diye...)

Bu örnekte *-ıp* eki, fiilde belirtilen hareketi daha sonraki bir harekete bağlamıştır. Böylece bağlama görevini üstlenmiştir.

2.3.2.2. Cümleye pekiştirme anlamı katan kalıplaşmış bir zarf oluşturmuştur:

*t(ä)rk bolmışımnıñ tıltagın nomlayu beräyin **kop** süzök köñülin tetrü*(Gulcalı, 2021, s.148).

(Yaratılışımın sebebini anlatıvereyim **çok** temiz/açık (bir) gönülle dikkatlice...)

2.3.2.3. Fiil + yardımcı fiil yapısındaki birleşik fiilin temel fiili durumundadır:

*üzä bälıñläp **odunup kälti** nä oğunu birlä ök anta korkınçlıgın busuşlugın*(Gulcalı, 2021, s.170).

(Üzerine korkup **uyanıverdi**. Ve uyanmasıyla birlikte öylesine korkuyla (ve) kaygıyla...)

Bu örnekte, *-up* zarf-fiil eki, fiil + yardımcı fiil yapısındaki birleşik fiilin temel fiili durumundadır. *-iver* tezlik fiiliyle kurulmuş bir birleşik fiil oluşturmuştur.

2.3.3. *-a/ä, -ı/-i, -u/-ü eki:*

Eski Türkçeden beri bütün Türk lehçe ve şivelerinde geniş ölçüde kullanılan zarf-fiil ekidir. Tek ünlüden ibaret olan bu eklerden *-a / ä ile -u / -ü* nispeten fazlaca kullanılmaktadır. Ayrıca tek ünlüden ibaret zarf-fiil ekleri, diğer zarf-fiil eklerine göre daha fazla kalıplaşabilmektedir (Gabain, 1978, s.232).

-a / ä, -ı / -i, -u / -ü ekleriyle oluşturulan zarf-fiillerin cümlede tek başlarına veya zarf-fiil grupları şeklinde zarf olarak kullanılışları sıkça görülmektedir. Cümlenin esas fiilini durum yönünden niteledikleri için durum zarfıdır (Eraslan, 2012, s. 406).

2.3.3.1. *Durum zarfı olarak kullanılmıştır:*

anant täginälim t(ä)ñrim keñürü aça yada nomlayu y(a)rlıkazun tep (Gulcalı, 2021, s.148).
(Ananda ‘Tanrım bize genişletip **açarak** vaaz etsin, (ona) erişelim!’ diye arz etti.)

2.3.3.2. *Edat türeterek yapım eki işlevini üstlenmiştir:*

näçä näçä yirüdi artadı nän ymä ädligsiz bolup nä ärsär asıgka tusuka(Gulcalı, 2021, s.156).

(Nice (süredir) çürüdü. Ancak **yine** de kıymetsiz olsa bile fayda, yarar...)

Bu örnekte *-a / ä* eki, edat türeterek yapım eki işlevini üstlenmiştir. Talat Tekin yeme için “ve, dahi, ... da” anlamlarını vermiş < *yem- “ilave etmek, eklemek” kökü ile *-A* zarf- fiil birleşimine dayandırmıştır. Moğolcadaki aynı anlamdaki neme- fiilini tanık göstermiştir (Tekin, 2003, s.157- 158).

2.3.3.3. *Edat görevinde kalıplaşmış bir zarf-fiildir:*

teginig tiläp takı bulmaz ärmiş tep sav äşidti nä monı äşidü birlä ök(Gulcalı, 2021, s.172).
(‘Prens aranıp **henüz** bulunamamış’ diye söz/haber işitti. Ve hizmetçi kız (bunu) işitmesiyle birlikte...)

2.3.3.4. *Cümleye işteşlik anlamı katarak cümlenin yer tamlayıcısı durumundadır:*

yeriñütilär yıgladılar ötrü tärkin yanturu yanıp yığlaşu bayakı ol bars(Gulcalı, 2021, s.168).

(Yerindiler, ağladılar. Sonra hızlıca geri dönüp **ağlaşarak** biraz önceki kaplan(ın) ...)

2.3.4. *-galı/-geli/-gäli eki:*

Ana cümlenin yüklemine, “-dığında beri” anlamında zamanda başlangıç bildirme (hareket zamanı başlangıcı) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003, s.287). Ana cümlenin yüklemine, “-ken, dığında, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan

zarf-fiiller yapar. Ana cümlelerin yüklemine, “-mak için, mak üzere, -maya” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Ergin, 1998, s.342).

2.3.4.1. Cümlelerin nesnesi durumundadır:

ät' özüg küyü küzätü ayayu tuţup artatmagalı idi umadım (Gulcalı, 2021, s.158).

(Vücudu koruyup gözeterek, saygı göstererek **çürümesini** asla engelleyemedim.)

2.3.4.2. Fiili zaman bakımından nitelemiştir:

Ay erinç tişi barş ünüklügüli yeti kün bolmuş (Gulcalı, 2021, s.153).

(Ah zavallı dişi kaplan, **yavrulayalı** yedi gün olmuş.)

2.3.4.3. Amaç bildirme işleviyle karşımıza çıkmıştır:

yemiş üvdigüli ataları eliğ bağkä ötünüp ayııp kaltılar (Gulcalı, 2021, s.150).

(Yemiş **toplamak için** babaları hükümdara (izin için) arz edip, sorup (orada) kaldılar.)

Bu örnekte *-galı/-geli/-gäli* eki amaç bildirme işleviyle karşımıza çıkar. Hareketin sebep ve gayesini ifade eden zarf unsurudur.

2.3.5. -mAdIn eki:

Sadece olumlu fiil kök ve gövdelerine gelerek, olumsuz ifadeli zarf-fiiller teşkil eden bu ek, Eski Türkçeden beri çeşitli lehçe ve şivelerde kullanılmıştır. Zaman ifadesi bakımından ekin getirildiği fiillerde belirtilen hareketin, cümlelerin esas fiilinde belirtilen hareketten önceliği olduğu açıktır (Eraslan, 2012, s.414).

Banguoğlu, *-madın / -medin* zarf fiil ekini “karşılama zarf-fiilleri” grubunda iyelik zarf-fiili olarak nitelemiştir (Banguoğlu, 2004, s.368).

Ekin birleşik bir ek yapısında olduğu açıktır. Bu konu ile ilgili farklı görüşler söz konusudur. Bang, “-matı / -matın > -ma-(olumsuzluk eki)+ -t (fiilden isim yapma eki) + -ı / -i (üçüncü teklik kişi iyelik eki) + -n (vasıta eki) “açıklamasını yapar (Bang, 1923, s.12).

Fiillere gelerek kök anlamını değiştirmeden olumsuzluk anlamı vermektedir.

Bu eklerle oluşan zarf-fiiller zaman ve sebep bildirerek olumsuz hareket hali ifade ederler.

2.3.5.1. Olumsuz hareket bildirmiştir:

kağgulugin yıglayu agızı kurup tili tamgakı kaţıp sav sözlüyü umatın (Gulcalı, 2021, s.175).

(Kaygılı (bir şekilde) ağlayarak ağzı kuruyup dili damağına yapışıp söz **söyleyemedin**...)

Bu örnekte *-madın / -medin* eki, olumsuz hareket halini ifade etmiştir. Cümlelerin durum zarf konumundadır.

2.3.6. -yuk/ -yük eki:

Gabain, -yuk/ -yük ekini “sık görülen yüklem ismi, yani ekseriya sıfat olarak kullanılır” şeklinde belirtir (Gabain, 1988, s.55). Kitabelerde hiç olmayan -yuk/ -yük eki, görülen geçmiş zaman ekidir. Şahıs işaretleri geniş zamanda olduğu gibi, *män* vs.’dir (Gabain, 1988, s.81).

Kemal Eraslan’ın *Eski Uygur Türkçesi Grameri* adlı eserinde bu ek etraflıca ele alınmıştır. Eraslan, Eski Uygurcadaki -yUK ekini, duyulan geçmiş zaman kipi içerisinde değerlendirerek şöyle der: “-yuk / -yük + 1. tip şahıs unsurları. Uygurcada isim-fiil kökenli -yuk / -yük şekil ve zaman ekiyle kurulan geçmiş zaman kipi fazla yaygın değildir. Bu ekle kurulan kipin, şekil olarak bildirme, zaman olarak da duyulan geçmiş zamana yaklaştığı görülür. Çekim de 1. tip (zamir kökenli) şahıs unsurları kullanılır”(Eraslan, 2012, s.342).

İsim olarak yalın halde, hal ekleriyle, iyelik ekleriyle ve edatlara bağlanarak kullanılır. Aşağıdaki örnekte yönelme hal ekiyle kullanılışı verilmiştir. Ek aslında belirli geçmiş zaman sıfat-fiil ekidir fakat çalışılan metinde -yuk + hal eki kuruluşuyla anlamsal olarak zarf haline gelmiştir. Örnekte de görüldüğü üzere ek cümlede zarf göreviyle ve olumsuz zaman anlamıyla kullanılmıştır. Bu nedenle zarf başlığı altında incelenmesi uygun görülmüştür.

2.3.6.1. Zarf görevinde olumsuz zaman anlamıyla kullanılmıştır:

avıp män yumşak tilägü ok täginç bulmayukka anın açmak suvsamak (Gulcalı, 2021, s.153).

(Etrafında toplanıp, yiyecek isteyip de **bulamayınca** açlık ve susuzluk...)

Aşağıdaki örnekte yalın halde kullanılışı verilen ek cümlede durum zarfı göreviyle kullanılmıştır.

2.3.6.2. Durum zarfı göreviyle kullanılmıştır:

elig bæg ulatı iki oğlanı birlä ulıšu sıgtaşu ketürmäyük yeviglig (Gulcalı, 2021, s.180).

(Hükümdar bey ve iki oğlu birlikte ağlayıp sızlayarak **çıkarmadan** süslerini...)

2.3.7. -Dikta/ -Diktä eki:

-Dik eki, Oğuz grubu Türk dillerinde en sık kullanılan sıfat-fiil eklerinden biridir. Geçmiş zaman anlamı veren bu ek Köktürkçeden başlayarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Çeşitli hal eklerini üzerine alarak zarf-fiil oluşturma görevini de üstlenen bu ekin olumsuz şekli {-mA} olumsuzluk eki kullanılarak yapılmaktadır (Bayraktar, 2000, s.34).

İncelenen metinde sıfat-fiil + hal eki olarak zarf-fiil oluşturmuş yapılar da tespit edilmiştir.

2.3.7.1. Zaman ifadesi bildirmiştir:

ediz tagka aqtınıp üt’özin kuğı kâmişdi kaçan yerkä tügdüktä bodisatav yänä inçä tep sakındı (Gulcalı, 2021, s.163).

(Yüksek (bir) dağa çıkıp vücudunu aşağıya attı. Yere **düştüğünde** Bodisattva yine şöyle diye düşündü.)

Bu örnekte –*Dlk* sıfat-fiil eki cümlelerin zarf tümleci olup zaman ifadesi bildirmiştir.

2.3.7.2. *Nesnenin hareket vasfını karşılamaktadır:*

ogulug yitürdüktä busuşı ämgäki üküş turur (Gulcalı, 2021, s.174).

(Oğlumu **yitirdiğimde** acısı, kederi çoktur.)

2.3.8. –*mİşta* eki:

Geçmiş zaman anlamı veren diğer sıfat-fiil eki de -*mİş* ekidir. Kullanım sahası fazlasıyla işlek olan bu ek Eski Türkçeden günümüze kadar kullanımını sürdürmüştür. Daha çok edilgen ve geçişsiz fiillere geldiği dikkat çekmektedir (Banguoğlu, 2004, s.423).

Öğrenilen geçmiş zaman sıfat-fiil ekidir. Geçmişte yaşanmış, bitmiş, tamamlanmış işlere kesinlik anlamı vermektedir. Bu anlamı bazen kalıcı isimler oluşturarak vermektedir. İncelenen metinde sıfat-fiil + hal eki alarak zarf-fiil oluşturmuş yapılar da tespit edilmiştir:

2.3.8.1. *Zaman ifadesiyle zarf tamlayıcısı görevinde kullanılmıştır:*

ogulum yañı bolmuşta ögrünçüm sävinçim az ärdi (Gulcalı, 2021, s.174)

(Oğlum yeni **doğduğunda** mutluluğum, sevincim az idi.)

Bu örnekte –*mİş* eki, hareket ifadesi taşımaktadır.–*mİş* eki, hareket ifadesi taşıdığı için zarf-fiillere yaklaşmıştır. Bu durumda –*dığı* zaman / –*diği* zaman, –*dığında* / –*diğinde* anlamıyla ve zaman ifadesiyle cümlede zarf tamlayıcısı olarak görev yapmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada Eski Uygurca Aç Pars Hikâyesinde yer alan fiilimsiler: İsim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil olmak üzere üç grupta incelenmiştir.

Hikâyede, fiilimsilerin yer aldığı kısımlardan örnekler verilmiş ve incelenen eserin sayfasına atıfta bulunulmuş ve örneklerin geçtiği satır numaraları da verilmiştir. Fiilimsilerin anlamlarını ve ne amaçla kullanıldıklarının anlaşılabilmesi için alıntılanan kısmın Türkiye Türkçesine çevrilmiş hali de parantez içinde gösterilmiştir.

Tespit edilen fiilimsilerin işlevleri başlıklar halinde örneklerle desteklenerek açıklanmıştır. Eserdeki bütün fiilimsiler bütün örnekleriyle gösterilmemiş olup, aynı işleve sahip örneklerden birkaç örnek verilmiştir. Tespit edilen fiilimsiler anlam ve yapı bakımından incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. –*mAk* isim-fiil ekinin hareket ismi yapmak (*Artamak* “çürümek”, *Buzulmak* “bozulmak” vb.) ve kalıcı isim yapma (*Tugmak* “doğum”, *Ölmek* “ölmek” vb.) olmak üzere iki görevde kullanıldığı tespit edilmiştir. Ekin +*lıg* /+*lig* ekiyle genişletilmiş şeklinin “bir şeyle donanmış, bir şeye ait” sıfat mahiyetinde sözler oluşturduğu görülmüştür: *Adrılmaklıg buşusum* “ayrılmanın sıkıntısı” vb. *mak* / –*mek* ekinin +*sız* / +*sız* ekiyle birleşerek –*maksız* / –*meksiz* şeklinde olumsuz sıfat teşkil eder: *Buzulmaksız* “Bozulmayan”, *Çolmaksız* “çürümeyen” vb.

2. –mA isim-fiil ekinin, kalıcı isimler türettiği tespit edilmiştir: *Buşma* “üzülme”, *Buşrulma* “kaygılanma” vb.

3. –daçı / -däçi, -taçı / -teçi sıfat-fiil ekinin nesne yerine hareket karşılama görevinde olduğu tespit edilmiştir: *Ölürdäçi* “öldüren” vb.

4. -mİş sıfat-fiili, sıfat tamlamasının sıfatı görevinde kullanılmıştır: *Kurmuş kamış* “kurumuş kamış”. Cümlede hareket bildirmiştir: *Agınamış* “debelenmesi” vd. Cümlede isim + yardımcı fiil kuruluşunda hareketi göstermiştir: *Buşi bermiş* “sadaka (olarak) verdiği”.

5. -(A)r sıfat-fiil eki eklendiği cümleye sıfat tamlamasını pekiştirme görevinde kullanılmıştır: *Sävär* “sevdiğim” vb. Cümlede yer tamlayıcısı olarak da kullanılmıştır: *Yatur* “yattığı” vb.

6. -ğu,-gü gelecek zaman sıfat-fiil eki, tamlananın tamlayanı görevinde kullanılmıştır: *Adırlmaklıg ämgäk* “ayrılmanın sıkıntısı”. Esir (i.k) +kä (i.f.y.e) –gü (gelecek zaman sıfat-fiil eki) - m(şahıs eki) şeklinde tahlil edildiğinde ekin gelecek zaman sıfat-fiil görevinde kullanıldığı görülmektedir: *Esirkägüm* “bağışlayacağım” vd. Gereklilik anlamı katmıştır: *Amırtgurguluk* “sonlandırmalı” vd. İstek anlamı katmıştır: *Sıngılık* “kırmayın” vb.

7. -(İ)gme sıfat-fiil eki, eklendiği eyleme “eden” anlamı vermiştir. İsim + yardımcı fiil kuruluşunda olup cümlede işi yapan kişiyi belirtmektedir: *Başladaçı imärigmä* “önderlik eden”.

8. –yuk / -yük belirli geçmiş zaman eki, yönelme hal ekiyle cümlede zarf göreviyle ve olumsuz zaman anlamıyla kullanılmıştır: *Bulmayukka* “bulamayınca”. Yalın halde cümlede durum zarfı göreviyle kullanılmıştır: *Ketärmäyük* “çıkarmadan”.

9. –ken~ -kän zarf-fiil eki, cümleye zaman anlamı katmıştır: *Udıyur ärkän* “uyuyor iken”, *Käçmäzkän* “geçmeden”.

10. -(İ)p zarf-fiil eki, fiilde belirtilen hareketi daha sonraki bir harekete bağlamıştır. Böylece bağlama görevi üstlenmiştir: *Adırılıp* “ayrılıp” vd. Cümleye pekiştirme anlamı katan kalıplaşmış bir zarf oluşturmuştur: *Kop* “çok” vd. Fiil + yardımcı fiil yapısındaki birleşik fiilin temel fiili durumundadır. –iver tezlilik fiiliyle kurulmuş bir birleşik fiil oluşturmuştur: *Ođunup kälti* “uyanıverdi”.

11. –a / -ä, -ı / -i, –u / -ü zarf-fiil eki, durum zarfı olarak kullanılmıştır: *Aça* “açarak” vd. Edat türeterek yapım eki işlevini üstlenmiştir ve edat görevinde kalıplaşmış bir zarf-fiil oluşturmuştur: *Yme* “yine”, *Takı* “henüz” vd. Cümleye işteşlik anlamı katarak cümlelerin yer tamlayıcısı durumunda olduğu tespit edilmiştir: *Yıglaşu* “ağlaşarak” vd.

12. –galı/-geli/-gäli zarf-fiil eki, bir oluşu göstermektedir. Cümlelerin nesnesi durumda olduğu tespit edilmiştir: *Artatmagalı* “çürümesini” vb. Fiili zaman bakımından nitelemiştir: *Änüklägäli* “yavrulayalı” vd. Hareketin sebep ve gayesini ifade eden zarf unsurudur. Amaç bildirme işleviyle de karşımıza çıkmıştır: *Ävdigäli* “toplamak için” vd.

13. -madın / -medin eki, olumsuz hareket halini ifade etmiştir: *Sözlüyü umatın* “söyleyemedin”.

14. -Dikta eki zarf-fiil ekidir. -Dik sıfat-fiil ekinin, bulunma haliyle kullanılması cümleye zaman anlamı katmıştır: *Tägdüktä* “düştüğünde” vd. Nesnenin hareket vasfını karşılama görevinde kullanıldığı tespit edilmiştir: *Yitürdüktä* “yitirdiğimde” vd.

15. -mİş eki, hareket ifadesi taşıdığı için zarf-fiillere yaklaşabilir. Bu durumda -dığı zaman / -diği zaman, -diğında / -diğinde anlamıyla ve zaman ifadesiyle cümlede zarf tamlayıcısı olarak görev yapmaktadır. Metinde -mİş (Sıfat-Fiil) +ta (Bulunma hal eki) < -mİşta zarf-fiil ekidir. Zarf tamlayıcısı olarak görev yaptığı tespit edilmiştir: *Bolmıšta* “doğduğunda” vb.

Kısaltmalar

İ.f.y.e: İsimden fiil yapım eki

İ.k: İsim kökü

vb.: Ve benzeri

vd.: Ve diğerleri

Kaynakça

Aksan, D. (2021). *Anlambilim, anlambilim konuları ve Türkçenin anlambilimi*. Ankara: Bilgi Yayınları.

Balyemez, S. (2016). *Dil bilgisi üzerine açıklamalar*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Bangluoğlu, T. (2004). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bayraktar, N. (2000). “Orta Türkçede fiilimsiler”. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bayraktar, N. (2004). *Türkçede fiilimsiler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Clauson, G. (2007). Türkçede sekizinci yüzyıldan önce kullanılan ekler. Uluhan Özalan (Çev.). *Dil Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 185-196.

Eraslan, K. (1980). *Eski Türkçede isim-fiiller*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, A.B. (2016). *Türk Dili Tarihi*. (17. baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.

Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic*. Brill, Leiden-Boston.

Erdem, M. (2011). Türkçede çekim ve yapım eklerinin özellikleri ve sınırları. *Bilig*, (58): 71-90.

Ergin, M. (1998). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım-Yayımlar-Tanıtım.

Gabain, A. (1978). *Eski Türkçenin grameri*. Mehmet Akalın (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Gabain, A. (1988). *Alttürkische grammatik*. (3.baskı). Otto Harrassowitz, Weisbaden.
- Gulcalı, Z. (2021). *Altun Yaruk Sudur X. Kitap*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. (4. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güngör, S.C.(2022). *Türkiye Türkçesinde isimden isim yapan bağımlı biçimbirimlerin morfosemantik incelemesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaşah, Z. (2006). *Dede Korkut hikâyelerinde sıfat-fiiller ve zarf-fiiller*. Yayınlanmamış doktora tezi, Kafkas Üniversitesi, Kars.
- Kerimoğlu, C. (2014). *Kuram ve uygulamalarla dilbilim, göstergebilim ve Türkoloji genel dilbilime giriş*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü*. (5. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2019). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*.(6. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2003). *Orhun Türkçesi grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.
- Tiken, K. (2003). Türkiye Türkçesinde basit ve birleşik zarf-fiillerin ifade ve işlevleri. *TDAY- Belleten*, I-II, (42), 281-364.
- Zieme, P. (1976). “Sıngqu Sâli Tutung – Übersetzer buddhistischer Schriften ins Uigurische”. *Tractata Altaica, Festschrift für Denis Sinor*. (Yayımlayan: W. Heissig). Weisbaden, 767-775.
- Vural, H, Böler T. (2012). *Ses ve şekil bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- URL1:Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük. Erişim Tarihi: 13.04.2022, Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/>